

Latin Amerika Ülkelerinde Ticaretin Belirleyicileri¹

Yağmur Sağlam, Filiz Erataş Sönmez

Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, yagmur.saglam@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6465-029

Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Salihli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, filiz.eratas@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2052-340X

Makale Bilgisi

Özet

Makale Tarihsel Süreci:

Geliş Tarihi: 15/09/2023

Düzeltilme Tarihi: 09/10/2023

Kabul Tarihi:3070672024

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Ticaret, Latin Amerika Ülkeleri, Panel Veri Analizi, Ortak İlişkili Etkiler Modeli

JEL Kodları: C23, F14, F 17.

Bu çalışmanın temel amacı ticaretin makro iktisadi bileşenlerini Latin Amerika Ülkeleri için yeni bir yöntemle, serilerin yapısal özelliklerini de dikkate alarak belirleyebilmektir. Çünkü alan yazında Gravity modeli ile çalışılmış birkaç nicel örnek bulunmaktadır. Ayrıca makro iktisadi değişkenlerin yanı sıra ticari bütünleşmeyi temsil eden bir değişken ile bölgenin dünya ticaretinde ki yeri de saptanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda, seçili on Latin Amerika ülkesi için dinamik panel veri analizi yöntemi ile uzun dönem katsayı tahmini yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre işsizlik oranı ve reel faiz oranları dış ticareti olumsuz yönde etkilerken, dış ticaretin uzun dönemde temel belirleyicileri sırasıyla resmi kur oranları, bağlayıcı tarifeler ve kişi başına düşen milli gelirdir. Bölgede dış ticarete en iyi bütünleşmiş olan iki ülke ise Meksika ve Şili'dir. Dolayısıyla ticari serbestleşme ile bütünleşme bu bölgede hâlâ bir sorundur ve bu kapsamda çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir

Determinants of Trade in Latin American Countries

Article Info

Abstract

Article history:

Received: 15/09/2023

Revised: 09/10/2023

Accepted:30/06/2024

Keywords: International Trade, Latin American Countries, Panel Data Analysis, Common Correlated Effects Model

JEL Codes: C23, F14, F17.

The main purpose of this study is to determine the macroeconomic components of trade with a new method for Latin American Countries, taking into account the structural characteristics of the series. Because there are a few quantitative examples in the literature that have been studied with the Gravity model. In addition to macroeconomic variables, to determine the region's place in world trade, a variable representing commercial integration added to the model. In this regard, long-term coefficient estimation ran for ten selected Latin American countries using the dynamic panel data analysis method. According to the findings, while the unemployment rate and real interest rates negatively affect foreign trade, the main determinants of foreign trade in the long term are official exchange rates, binding tariffs and per capita national income, respectively. The two countries in the region that are best integrated in foreign trade are Mexico and Chile. Therefore, trade liberalization and integration are still a problem in this region and studies in this context need to be continued.

¹ Sağlam, Y ve Sönmez, E.F. (2024). Latin Amerika Ülkelerinde Ticaretin Belirleyicileri, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 5(1), 44-57, DOI: 10.62001/gsijses.1360814.

GİRİŞ

Dünya ekonomisini oluşturan farklı ülkelerin serbest ticaret ve finansal akımlar ile giderek birbirine bütünleşmesi küreselleşme olgusu olarak tanımlanmaktadır. Bilindiği gibi küreselleşme farklı ama birbiri ile sıkı bir ilişki içerisinde olan makroekonomik göstergeleri de içine alan zincirleme bir reaksiyondur. Bu göstergeler arasında entegrasyonu en iyi temsil eden ticaret kavramıdır. Ticaret kavramı temelde mal ve hizmetlerin değiş tokuşudur. Ancak bu kavramın arkasında üç farklı yapı işlemektedir; teoride ticaret, pratikte ticaret (dengesi) ve uzun dönemli bir politika aracı olarak ticarettir. Latin Amerika ülkelerinin çoğu ticari ve finansal açıdan dünyaya 1980'lerin sonunda açılmaya başlamıştır. Tabii bu süreç sanıldığı kadar kolay olmamıştır. Çünkü 1980'lerin ortalarına kadar korumacı ticaret politikaları Latin Amerika'da etkili olmaya devam etmiştir. 1980'lerin sonunda politika yapımcılar korumacı ticaret politikalarının bölgenin uzun dönemde temel sorunu olduğunu anlamışlar ve 1980'lerin sonu, 1990'ların başında IMF (Uluslararası Para Kurumu), DTÖ (Dünya Ticaret Örgütü) ve DB (Dünya Bankası) gibi çok uluslu kurumların da yardımıyla ticareti serbestleştirme çalışmaları hızlanmıştır.

Latin Amerika'da ticari serbestleşmenin öncüsü Şili olmuştur. 1975-1979 yılları arasında miktar kısıtlamaları ve ticaret tarifelerinde indirme gidilmiş ve %10 hedeflenmiştir. Hemen peşinden 1978 Uruguay, 1986-1986'da Bolivya ve Meksika birbirini izleyen serbestleşme reformlarını takip etmişlerdir. Edwards (1994)'e göre, Latin Amerika Ticaret Reformları dört temel bileşen üzerinde yapılandırılmıştır.

- Kotalar ve yasaklar dahil tarife dışı engellerin kapsamının azaltılması,
- İthalat tarifelerinin ortalama düzeyinin düşürülmesi,
- Tarife yapısının dağılım derecesinin azaltılması ve ihracat vergilerinin azaltılması,
- Rekabetçi bir reel döviz kurunu amaçlayan döviz kuru politikalarıdır.

Böylece korumacılık ve kalkınma görüşleri reforme edilmiş, tarifeler büyük oranda düşürülmüş, birçok ülkede ithalat lisansları ve yasakları tamamen kaldırılmış ve bazı ülkeler aktif olarak Latin Amerika ülkeleriyle ya da ABD (Amerika Birleşik Devletleri) ile serbest ticaret anlaşmaları imzalamaya çalışmıştır (Edwards, 1994: 182-183). Bu sayede sınır ötesi ticaret 1980'lere kıyasla Latin Amerika'da üç kat daha fazla artmıştır.

Günümüzde dünya ekonomisi AET ve NAFTA gibi az sayıda ticaret bloğunun oluşumu ile yapılanmaya başlamıştır. Ancak kısa zamanda farklı derecelerde uyum gösteren başka ticaret blokları hızla ortaya çıkmıştır. Bunlar; Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Batı Yarım Küre'de MERCOSUR ve ANDEAN Paketi, LAFTA'dır (Latin American Free Trade Association). Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği 1960 yılında 11 farklı ulus için daha ileri bir ekonomik bütünleşme için atılmış güzel bir adımdır ancak 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin LAFTA üyelerine karşı siyasi muhalefeti nedeniyle sona ermiştir. Daha sonra ABD bölge ülkeleri ile ikili ticaret anlaşmaları imzalamaya başlamıştır. Güney Amerika Ortak Pazarı (MERCOSUR - Mercado Comun Del Sur), 1991 yılında Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay liderleri tarafından bir "Asuncion (hükümetler arası kuruluş) Anlaşması" olarak imzalanan, Latin Amerika Ülkeleri'nin en başarılı ekonomik bütünleşme çabalarından biridir, ancak tek hedefi serbest bir ticaret alanı yaratmak olmamıştır. Esas olarak bu ortak pazar ekonomik bütünleşme ve güçlü demokrasiyi hedeflemektedir.

Kasım 1990'da, yani ilk oluşumundan tam yirmi yıldan fazla bir süre sonra, And Paketi Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru ve Venezuela ülke başkanları tarafından "La Paz Yasası" olarak

bilinen anlaşma yenilenmiştir. Amaç 1992 yılına kadar bölgede bir serbest ticaret bölgesinin uygulamaya konması, deniz ve hava taşımacılığının serbestleştirilmesi, Andean Grubu içinde yabancı yatırım ve sermaye hareketliliğinin kolaylaştırılmasıdır. Tek sorun Pakt'ta yer alan ülkeler arasında ekonomik yapı ve makroekonomik politika uygulamaları açısından büyük bir heterojenlik oluşudur.

1990'lı yıllarda hizmet sektörü, ekonomik büyüme ve dış ticaret için büyük önem taşımaktadır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hizmet sektöründeki kritik rolü, yalnızca Hindistan ve Çin'de değil, aynı zamanda bazı Latin Amerika ülkelerinde de iş ve istihdamı teşvik etmiştir. 1985-2005 yılları arasında ihracatın ve hizmet sektörünün GSYİH içerisindeki payı sürekli artmıştır. Özellikle 2000'li yıllarda Meksika bölgenin en büyük ihracatçısıdır hemen peşinden Brezilya ve Şili birlikte gelmektedir (Mulder vd., 2007: 7). 2008 mali krizi sırasında ve sonrasında, Latin Amerika ekonomileri zaten küresel piyasalarla bütünleşmiş oldukları için senaryo tüm dünya ile aynıdır. Azalan iç talep ve sınırlı ticaret nedeniyle ülkeler ekonomik büyümeyi artıran yeni ağlar ve iş çevrimleri arayışına girmişlerdir.

Son yıllarda Latin Amerika ülkelerinde ticaret politikaları rekabetçi döviz kurları tarafından yürütülmüş ve bu durum dünya pazarında Latin Amerikan ürünlerini çekici kılmıştır. Ancak bu, Latin Amerika ülkelerinde döviz kuru ve rekabetin yaşadığı düşüşler ve reel değer kayıplarına engel olamamıştır. Calvo, Leiderman ve Reinhart (1992), siyasi liderler ve politika yapıcılar arasında endişeye yol açan döviz kuru gelişmelerinin iki yapısal değişimden kaynaklandığını öne sürmektedir. Birincisi pek çok ülke enflasyon hedeflemesi bağlamında döviz kuru politikası uygulamaktadır. İkincisi 1979-1993 döneminde de olduğu gibi Latin Amerika'ya olan devasa sermaye akışları (az miktara uzun vadeli DYY ve büyük miktarlarda kısa vadeli portföy yatırımlarının piyasada haddinden fazla (over-abundant) döviz enjekte edilmesine yol açmıştır.

Dolayısıyla Latin Amerika'da küreselleşme sürecinin evrimini ve bölge ekonomileri üzerindeki etkilerini anlamak için ticaretin dinamiklerini belirlemek önemlidir. Ayrıca Latin Amerika Ülkeleri'nden bazıları hızla gelişen ekonomiler arasındadır, ancak bu kapsamda ilgili ülkeler üzerine "ticari bütünleşme, ikili ticaret, ticaret kalıpları veya ticaretin diğer makroekonomik göstergeler üzerindeki etkisi" hakkında yapılan çalışmalar genel olarak lisansüstü tezler veya IMF ve DB raporlarından ibaret kalmaktadır. Bu nedenle entegrasyon sürecini de modele dahil edilerek ve metodolojik olarak literatürden farklılaşmak adına dinamik panel veri analizi tercih edilmiştir.

Bu çalışmanın amacı ticaretin makro iktisadi bileşenlerini Latin Amerika Ülkeleri için belirleyebilmektir. Bu sadece teoriyi test eden ampirik bir çalışmadır çünkü aynı coğrafyada yer alsalar, aynı dili konuşsalar ve tarihi paylaşılsalar dahi Avrupa Birliği gibi henüz ortak bir para birimi ve para politikasına sahip olmayan bu ülkeler için politika yapıcılarının birbirinden bağımsız aldıkları politika kararlarını karşılaştırmak ilgili çalışmanın kapsamında doğru olmayacaktır. Uygulamaya konu olarak Latin Amerika ülkelerinin tercih edilmesinin sebebi her şeyden önce hala kendi aralarında veya diğer ülke gruplarıyla geçerli bir serbest ticaret anlaşmasına sahip olmamaları ve dolayısıyla farklı ticaret desenlerinin bir arada analiz edilmesi gereksinimidir.

Çalışma alan yazın, araştırma yöntemi ile bulgular, sonuç ve tartışma kısmı olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Literatür taraması ile amaçlanan Latin Amerika ülkeleri üzerine genellikle yer çekimi modeliyle ve makroekonomik olmayan demografik göstergelerle dış

ticaret analizlerinin yapıldığını gösterebilmektir. Bu nedenle toplam ticaret, reel döviz kuru, tarife oranları, reel faiz oranı, işsizlik oranı vb. temel makro iktisadi göstergeler ile Latin Amerika ülkelerinde dış ticaretin dinamikleri tespit edilerek ilgili alan yazına ampirik bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Araştırma yöntemi ve bulgular kısmında dinamik panel veri analizi ile kurulan modellerle ilgili ayrıntılı bilgi ve açıklamalar yer almaktadır. Sonuç kısmında ekonometrik testlerden elde edilen sayısal veriler iktisaden yorumlanmıştır.

ALAN YAZINI

Latin Amerika ülkeleri üzerine yapılan ve dış ticareti konu edinen analizler daha çok gravity (yer öekimi) modelleri ile yapılmaktadır. Kısaca özetlemek gerekirse yerçekimi (gravity) modeli, sadece mesafeyi değil aynı zamanda dilbilimi, tarihsel arka planı ve ticaret anlaşmalarını da hesaba kattığı için bölgeler arası ticaretin belirleyicilerini test etmek için sıkça kullanılan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Yerçekimi modeli ilk kez Ravenstein (1889) tarafından fizik alanında kullanılmıştır. 1962'de Tinbergen, iki ülke arasındaki çekim modeliyle optimal ticaret seviyesini tahmin etmiş ve Anderson'un teorik temellere dayanan çekimsel ticaret modeli (1979) sayesinde bu metodoloji oldukça popüler hale gelmiştir. Farklı yapısal göstergeler dikkate alınarak dış ticaretin analizi alan yazında sıkça çalışılmaktadır. Örneğin Pöstenyi (2016) yayınlanmış doktora tezinde yer verdiği literatür taramasına göre yer çekimi modeli ile yapılan analizler şu göstergeleri içermektedir: Sınırlar (McCallum, 1995; Wei, 1996; Anderson-van-Wincoop, 2001; Mayer-Zignago, 2005), Dilbilimi ve Tarih (Hutschinson, 2002; Head vd., 2012; Oh vd., 2011; Felbermayr-Toubal, 2006), Serbest Ticaret Anlaşmaları ve Bölgesel Birleşmeler (Martinez-Zarzoso, 2003; Carrere, 2006; Coulibaly, 2009; Anderson-Yotov, 2011; Vicard, 2009; Jugurnath vd., 2007), Yolsuzluklar ve Kurumlar (Anderson-Marcoiller, 2002; De Groot vd., 2004).

Figueiredo vd. (2014) çalışmasında 1998-1999 yılları için yer çekimi modeli ile sınır etkisinin Brezilya için geçerli olduğunu bulmuşlardır. Ayrıca coğrafi uzaklık ve ticari akımlar arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar birbirine komşu bölgelerin daha çok ticaret yaptığını güçlü bir şekilde desteklemektedir.

Latin Amerika bölgesi küresel düzeyde tarımsal ticarete en önde gelen bölgelerden biridir. Tarım (gıda) ürünlerine olan ve giderek artan talep bölge ekonomisini canlandırması beklenmektedir. Brezilya, Kolombiya ve Peru kahve çekirdeği ihracatında dünyanın ilk üç sırasında yer almaktadır. Arevalo vd. (2016) çalışmasına göre Brezilya GSYİH meydana gelen bir artış dünya kahve fiyatlarını da arttırmaktadır. Ayrıca Brezilya ve ticari partnerleri arasındaki coğrafi uzaklık ile onların gelir seviyeleri arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.

Curran-Zignago'ya (2013) göre, Latin Amerika'nın bütünleşme seviyesi Avrupa Birliği veya bazı Asya ülkeleri ile karşılaştırıldığında (Orta Asya istisnadır) daha düşüktür, ancak Kolombiya, Peru ve Arjantin piyasalara çok iyi bütünleşmiştir ve toplam ticaret miktarı diğerlerinden daha yüksektir. Ayrıca Brezilya ve Venezuela, küresel krizin ardından ekonomi, finans, politika ve yolsuzlukta yaşanan gerilemeler nedeniyle analiz döneminde çok zayıf makroekonomik veriler sergilemiştir.

Literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı ise daha çok Çin ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticari ilişkiler ve politik sonuçları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Flores-Marcias ve Kreps (2013), çalışmalarında Çin'in Afrika ve Latin Amerika bölgesi ile artan ticari ilişkilerinin sonuçları üzerine 1992-2006 yıllarını kapsayan bir çalışma yapmışlardır. EKK ve iki aşamalı EKK yöntemlerini kullandıkları analizlerinde Çin ile yapılan ticaretin ele alınan ülke gruplarının dış politikası üzerine etki ettiğini ifade etmektedirler. Özellikle Çin ile kurulan

yakın ilişkiler ABD ile farklı politika görüşlerine sahip olması dolayısıyla bölge ülkelerinin ilişkilerine de etki etmektedir.

Arespa (2014), Latin Amerika ülkeleri için kişi başına düşen milli gelir çerçevesinde finansal ve uluslararası entegrasyona dikkat çekmek istemiştir. Yazar, finansal entegrasyonun yurtiçinden kaynaklanacak olan (borç alma-verme) olumsuzluklara karşı bir tampon görevi göreceğini ve böylece tüketimde meydana gelen oynaklığın azalacağını ifade etmektedir. Ancak bu durumda da finansal şokların artışı çıktı ve yatırım dalgalanmalarını da artabilmektedir.

Nowak (2014), Çin ve AB'ni Latin Amerika ülkeleri ile olan ticari ve finansal ilişkilerini 2000-2013 yılları kapsamında incelemiş ve Küresel Finansal Kriz sonrası dönemde Avrupa'nın ticari ilişkilerini daha çok Asya ülkeleri ile güçlendirmeyi tercih ettiğini vurgulamıştır. Çin ise Latin Amerika bölgesine yapılan ihracat bakımından kilit bir rol üstelenmektedir.

Yıldırım ve Gökalp (2015) hangi potansiyel faktörlerin Latin Amerika'nın büyümesine engel oluşturduğunu tahmin etmeye çalışmaktadırlar. Bunların başında vatandaşların isteklerini dikkate almayan politik kurumlar gelmektedir. Bunlar; kötü kamu hizmeti sağlamak, yargı sisteminde manipülasyon, yolsuzluk, rüşvet, vergi kaçakçılığı, yanlış tanımlanmış mülkiyet hakları ve verimsiz kurumların varlığı gibi sıralanabilmektedir. Bu bilginin varlığı Latin Amerika ülkelerinde hem kişi başına düşen GSYİH'nin neden eksik kaldığını hem de uluslararası entegrasyonun neden etkisiz olduğunun açıklanması bakımından önem arz etmektedir.

Beaton vd. (2017) çalışmasında Latin Amerika'nın ticari bütünleşmesini ağ perspektifiyle test etmiş ve temel ölçüler olarak derece, güç, özvektör, merkeze yakınlık gibi faktörleri seçmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Latin Amerika'nın piyasalara iyi bir şekilde bütünleşmiş olduğunu ancak hala ilerleyebilmek için biraz daha alana ihtiyacı olduğunu göstermektedir. Özellikle Meksika'nın ABD ile bütünleşmesi bu süreci hızlandırmış ve mevcut çekim modeli bölgedeki diğer küçük ekonomilere göre daha güçlüdür.

Narins (2018), 1993-2015 yıllarını kapsayan bir dönemde 9 büyük Latin Amerika ülkesi ve Çin arasındaki ticari ilişkiyi TECH store yöntemi ile analiz etmektedir. Elde edilen bulgular artan ikili ve bölgesel ticaret anlaşmalarına rağmen ele alınan dönemde geleneksel yabancı yatırımcıların (AB ve ABD gibi) yerini Çin ve yüksek teknoloji ürünlerinin aldığı ifade etmektedir.

El Dharawy ve Timini (2019), çalışmalarında Latin Amerika ve Çin arasındaki kurumsal, politik ve ekonomik ilişkileri ele almışlardır. Latin Amerika ülkelerinde ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve Çin ile olan ortak yatırım ilişkileri ampirik olarak test edilmektedir. Ayrıca Çin'deki ekonomik yavaşlamanın bölgeye hangi kanallardan yansıdığını da incelenmektedir. Sonuçlar Çin'deki beklenmedik bir ekonomik durgunluğun ticaret kanalı yoluyla Latin Amerika'daki ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratabileceğini göstermektedir.

El Dharawy ve Timini (2021) çalışmasında Latin Amerika'da ekonomik entegrasyonu analiz etmişlerdir. Yapısal yerçekimi modeli ile uluslararası ticaret akımlarını dikkate almış ve imzalanan ticaret anlaşmalarının etkilerini değerlendirmişlerdir. Ticaret anlaşmalarının Latin Amerikan ticareti üzerine pozitif bir etkisi olduğunu ifade etmektedirler.

Pek çok Latin Amerika ülkesi alan yazından da görüleceği gibi küreselleşmeye devam etmektedir ve hala ticari ilişkiler sıkça analizlere konu olmaya devam etmektedir. Ancak

çalışmalar ortak sınırlar, dilbilim ve tarihsel, demografik ögeler üzerine yoğunlaşmış ve makroekonomik göstergelerin dış ticaret üzerindeki dinamik etkileri çok dikkate alınmamıştır. Bu nedenle bir sonraki bölümde yapılan ampirik analiz Latin Amerika ülkelerinde dış ticaret ve makro ekonomik göstergeler arasındaki ilişkiyi dikkate alan farklı bir metodoloji ile literatüre katkı yapmayı amaçlamaktadır.

AMPİRİK ANALİZ

Metodolojik Yöntem

Bu çalışmada ülkeler arası karşılaştırmalara olanak tanıyan panel veri analizinden yararlanılmıştır. Söz konusu dönemde baskın zaman etkisinin de göz önünde bulundurulması için durağan olmayan panel veri analizi yöntemi seçilmiştir. Durağan olmayan panel veri analizi kapsamında Bakhodirovna vd. (2022)'de CIS ülkeleri için yaptığı ve Yousefvand vd. (2017)'de İran için yaptıkları çalışmalara ait model ve değişkenlerden yola çıkılarak Latin Amerika ülkeleri (Bolivya, Brezilya, Dominik Cumhuriyeti, Kolombiya, Kosta Rika, Meksika, Paraguay, Peru, Şili, Uruguay) için aşağıdaki denklem oluşturulmuştur;

$$TOT_t = a_0 + \beta GDP_t + \beta_1 OER_t + \beta_2 STL_t + \beta_3 RIR_t + \beta_4 UE_t + \beta_5 IR_t + u_t \quad (1)$$

Tablo 1: Modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler

Değişkenler	Açıklamaları
<i>TOT</i> (Bağımlı Değişken)	Uluslararası Ticaret / GSYİH (%)
<i>GDP</i>	Kişi başına GSYİH (%)
<i>OER</i>	Resmi döviz kuru
<i>STL</i>	Resmi Tarife Oranları (entegrasyonu temsilen - %)
<i>RIR</i>	Reel faiz oranları (%)
<i>UE</i>	ILO tanımına göre işsizlik oranları (%)
<i>IR</i>	Enflasyon oranı – GDP deflatörü (%)

Veriler, Dünya Bankası, gelişim göstergelerinden yıllık ve yüzde olarak elde edilmiştir. İlgili ülke grubu için reel döviz kuru endeksi ilgili yıl aralığında eksik kaldığı için resmi döviz kuru seçilmiş ve logaritması alınmıştır. Arjantin, Küba, Guatemala, Guyana, El Salvador ve Venezuela için ilgili veriler elde edilemediğinden analiz dışı bırakılmışlardır. Söz konusu ülke grubu için veri kısıtı nedeniyle analiz 1998-2020 yılları arası dönemi kapsamaktadır.

Bulgular

Durağan olmayan panel veri analizi kapsamında öncelikle değişkenlerin eğim katsayısının heterojenliği araştırılmıştır. Eğim katsayısının heterojenliğini araştırılan delta testi 2008 yılında Pesaran ve Yamagata tarafından geliştirilmiş olup, testin sıfır hipotezi serilerin homojen olduğunu iddia etmektedir. Sıfır hipotezi reddedildiğinde bu serilerin heterojen olduğu anlamına gelmektedir. Aşağıdaki Tablo 2'ye göre (*) olasılığın %5 seviyesindeki anlamlılığını, Δ küçük örnekleri, Δ_{adj} ise büyük örnekleri temsil etmektedir, dolayısıyla elde edilen bulgulara göre H_0 hipotezi red edilemez ve değişkenler homojendir.

Tablo 2. Eğim Katsayısının Homojenlik/Heterojenlik Testi (Delta Testi)

Delta Test	T-İstatistiği	Prob.
$\tilde{\Delta}$	0.612	0.270
$\tilde{\Delta}_{adj}$	0.654	0.257

Paneli oluşturan değişkenlere ait araştırılması gereken bir diğer özellik ise yatay kesit bağımlılığıdır. Değişkenlerin yatay kesit bağımlılığını incelemek amacıyla Pesaran (2004), Pesaran et al. (2008) tarafından geliştirilen CDIm testi uygulanmıştır. Teste ait boş hipotez yatay kesit bağımlılığının olmadığını iddia etmektedir ve (*) olasılığın %5 düzeyindeki anlamlılığını simgelemektedir. Tablo 3'te yer alan sonuçlara göre model için boş hipotez reddedilmiştir ve serilerde yatay kesit bağımlılığı mevcuttur.

Tablo 3. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Bulguları (CDIm Testi)

CD_Im Test (Model için)	Test İstatistiği	Prob
LM (Breusch, Pagan 1980)	92.939	0.000*
CD LM 1 (Pesaran 2004)	5.053	0.000*
CD LM 2 (Pesaran2004)	-0.553	0.290
Bias-adjusted CD (Pesaran et all. 2008)	5.144	0.000*

Değişkenlerin durağanlık özelliğinin belirlenmesi için Hadri-Kurozumi (2012) testinden yararlanılmıştır. Hadri Kurozumi testi standart CADF (Uyarlanmış Dickey-Fuller) birim kök testinden sıfır hipotezinin reddedilemediği durumlarda anlamlı ve daha güvenilir sonuçlar veren bir birim kök testidir. Bu nedenle birim kökün olmadığını iddia eden sıfır hipotezi Tablo 3'te yer alan her bir değişken için düzeyde ve birinci farkında reddedilmiştir. Olasılık değerleri 0.05'ten küçük ve istatistiki olarak anlamlıdır. ZA_{1a} (uzun dönem varyans test istatistiği) ve ZA_{spc} (uyarlanmış KPSS test istatistiği) her iki test istatistiğine göre tüm değişkenler normal dağılıma sahiptir. Tablo 4'te yer alan bulgulara göre tüm değişkenler birim kök içermekte ve I(1) düzeyinde durağandır.

Tablo 4. Hadri-Kurozumi Birim Kök Testi Sonuçları

	Düzeyde ve Sabit		Birinci Farkı ve Trend	
	T-ist.	Prob.	T-ist.	Prob.
TOT				
ZA_{spc}	2.6182	0.0044*	123.6579	0.0000*
ZA_{1a}	19.2079	0.0000*	155.8234	0.0005*
GDP				
ZA_{spc}	1.5857	0.0564*	6.0073	0.0000*
ZA_{1a}	5.3296	0.0000*	6.4602	0.0000*
OER				
ZA_{spc}	9.8473	0.0000*	297.1490	0.0000*
ZA_{1a}	2.5637	0.0052*	99.5151	0.0000*
RIR				
ZA_{spc}	1.4462	0.0741**	66.4898	0.0000*
ZA_{1a}	4.4633	0.0000	75.7159	0.0000*
IR				
ZA_{spc}	3.0913	0.0010*	8.8879	0.0000*
ZA_{1a}	2.0235	0.0215*	9.9859	0.0000*

<i>STL</i>				
<i>ZA_spc</i>	0.1117	0.0000*	0.3592	0.0000*
<i>ZA_la</i>	0.2045	0.0000*	0.3909	0.0000*
<i>UE</i>				
<i>ZA_spc</i>	2.6704	0.0038*	13.88687	0.0000*
<i>ZA_la</i>	6.1527	0.0000*	8.6925	0.0000*

Eş-bütünleşme testleri değişkenlerin yapısına göre farklılık göstermektedir. Bu çalışmada yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci eş-bütünleşme testlerinden biri olan Westerleund ECM eş-bütünleşme testi tercih edilmiştir. Değişkenler birinci düzeyde durağan ancak yatay kesit birimleri arasında bağımlılık mevcuttur. Westerlund (2007), çalışmasında hata düzeltme mekanizması ile farklı üç seviye için (düzey, sabit, trend) iki grup iki de panel test istatistiği önermiştir. Sıfır hipotezi değişkenler arasında eş-bütünleşik bir ilişki olmadığını iddia etmektedir. Tablo %'te yer alan panel p_τ ve p_α bootstrap olasılık değerlerine göre sıfır hipotezi reddedilmiştir ve % 5 seviyesinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında eş-bütünleşik ilişki mevcuttur.

Tablo 5. ECM Eş-Bütünleşme Testi Sonuçları

		t-istatistikleri	Bootstrap
g_τ	Group mean	-2.854	0.156
g_α	Group mean	-2.950	0.005
p_τ	Panel	-4.882	0.010*
p_α	Panel	-5.193	0.004*

Ampirik denkleme ait uzun dönem regresyon katsayılarının belirlenmesi amacıyla tahminci olarak Ortak İlişki Etkiler Modeli (Common Correlated Effects Model-CCE) tercih edilmiştir. Değişkenler homojen ve yatay kesit bağımlılığına sahip olduğu için Ortak İlişkili Etkiler Modelinin, CCE pool grup tahmincileri raporlanmıştır. Ortak ilişkili etkiler modelinde açıklayıcı değişkenlere ait uzun dönem parametreleri her bir yatay kesite ait katsayıların aritmetik ortalaması alınarak hesaplanır. Pool grup tahmincileri aşağıdaki eşitlik ile tahmin edilmektedir (Pesaran, 2006: 986):

$$\hat{b}_p = (\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w X_i)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w y_i \quad (2)$$

Standart hata (SE) ve Newey West (NW) tipi test istatistiğinin anlamlılığına (N x T= 10 x 23 için bias: -0.08, RMSE: 4.07, size: 6.15, power: 23) Pesaran (2006) sayfa 995, küçük örneklem için tablo 2A'dan alınarak karar verilmiştir. Tablo 6'da yer alan sonuçlara göre uzun dönemde reel faiz oranı ve işsizlik oranları dışında toplam dış ticaret ve kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla, resmi kur oranı, enflasyon oranı ve bağlayıcı tarife oranları arasında olumlu bir ilişki mevcuttur. Katsayı tahmincilerine bakıldığında Latin Amerika ülkelerinde ilgili dönemde dış ticarete en çok etki eden değişken resmi kur oranıdır (26.84) daha sonra onu tarife oranları

(0.45) ve kişi başına düşen gelir (0.44) takip etmektedir. Beklenildiği üzere istidam yetersizliği (-0.222) ve yanlış kur uygulamaları (-0.093) dış ticareti negatif yönde etkilemektedir.

Tablo 6. Ortak İlişkili Etkiler Modeli (CCE) Değişkenlere Ait Uzun Dönem Katsayı Sonuçları

TOT					
	Katsayılar	SE(NP)	T(NP)	SE (NW)	T(NW)
RIR	-0.09309	0.172821	-0.538	0.0453	-2.054
IR	0.266983	0.369345	0.722	0.1436	1.859
UE	-0.22226	0.885236	-0.251	0.3670	-0.605
GDP	0.445999	0.416488	1.070	0.1675	2.661
STL	0.455268	2.116433	0.215	0.2812	1.618
OER	26.84947	26.67607	1.006	12.875	2.085

Tablo 7’de, Latin Amerika ülkeleri için her bir ülke özelinde dış ticaretin dinamiklerini yorumlayabilmek adına değişkenlere ait katsayı tahminlerine ve Newey West (NW) tipi test istatistiklerine ait standart hatalara (SE) yer verilmiştir.

Tablo 7. Yatay Kesit Birimlerine Ait Bireysel Uzun Dönem Katsayı Tahminleri (CCE)

Ülke	RIR	Se (NW)	IR	Se (NW)	UE	Se (NW)	GDP	Se (NW)	STL	Se(NW)	OER	Se(NW)
Kolombiya	0.023	0.086	0.216	0.124	-0.580	0.550	0.398	0.163	0.134	0.056	9.278	6.209
Şili	-0.738	0.0369	-0.533	0.486	0.427	0.516	-0.160	0.382	64.100	34.863	108.70	19.808
Kosta Rika	-0.579	0.180	0.942	0.409	-0.945	0.451	0.767	0.239	-34.435	469.97	-46.157	38.777
Uruguay	0.176	0.064	-0.157	0.273	0.463	0.467	1.163	0.514	0.116	0.213	-12.53	30.576
Paraguay	-0.452	0.193	-1.960	0.477	-1.384	1.348	0.673	0.234	-0.922	2.035	-3.163	48.790
Peru	-0.188	0.166	0.405	0.344	2.019	0.613	1.320	0.230	-0.000	0.000	9.006	15.637
Brezilya	0.161	0.054	0.345	0.086	-0.764	0.203	0.656	0.107	0.109	0.068	51.210	4.743
Meksika	0.134	0.136	-0.351	0.090	-1.792	0.375	0.892	0.153	-0.323	0.158	113.26	5.265
Dominik C.	-0.647	0.246	0.271	0.128	2.315	0.589	0.136	0.214	19.181	13.624	-56.267	11.863
Bolivya	-0.146	0.429	-0.467	0.510	-2.477	1.396	-0.896	0.906	2.103	0.679	67.344	47.648

Uzun dönem katsayı tahminlerine göre reel faiz oranı en çok Şili de dış ticareti negatif yönde etkilerken Brezilya (0.161), Meksika (0.134), Uruguay (0.176) ve Kolombiya (0.023) ilgili dönemde reel faiz oranında meydana gelen değişimler toplam dış ticareti pozitif olarak etkilemektedir. Enflasyon oranı Şili, Uruguay, Paraguay Meksika ve Bolivya’da dış ticaret üzerinde grup tahminlerinin aksine olumsuz yönde bir etki bırakmaktadır. İşsizlik oranı Şili,

Uruguay, Peru ve Dominik Cumhuriyeti dışında kalan 6 ülkede dış ticareti negatif yönde etkilemektedir. Kişi başına düşen GSYİH sadece Bolivya ve Şili’de ilgili dönem için eksi bir değer almaktadır. Diğer ülkelerden beklenildiği gibi ekonomik büyüme dış ticaret arasında aynı yönde bir ilişki vardır. Bu bağlamda dış ticarete en çok katkıyı yapan ülke diğer makro iktisadi göstergelerinin aksine Peru’dur. Latin Amerika serbest ticaret bölgesi olmasa da bölge ve dünya ticaretine en iyi bütünleşmiş olan ülke en yüksek katsayıya (STL: 64.100) sahip olan Şili’dir.

SONUÇ

Latin Amerika ekonomileri ABD ve Çin gibi ülkelerle karşılaştırıldığında küçük ve dünya ekonomisine bütünleşmeyi başarmış yükselen ekonomiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin makroekonomik performansları üzerinde dış sektörlerin ticaret akımları yoluyla hissedilen derin etkileri bulunmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre dış ticareti en etkin şekilde belirleyen iktisadi gösterge döviz kurudur. Beklenildiği gibi resmi döviz kuru en güçlü iki ülke Meksika ve Şili’dir. Meksika zaten Amerika Birleşik Devletleri’nin sınır (ticareti) komşusu olarak dünya ticaretine en iyi bütünleşmiş Latin Amerika ülkelerinden biridir. Şili de Pasifik okyanusuna kıyısı (Örneğin; Coronel Limanı saate 100 konteyner yükleme kapasitesine sahip büyük yatırımlara konu olan ticaret limanlarından yalnızca biridir) olan ve komşusu Arjantin ile Latin Amerika’nın dünya ticaretinde söz sahibi liman ülkelerinden biridir. Bu durum çok da şaşırtıcı değildir çünkü Şili dünyanın 43. büyük ekonomisi olup Dünya Bankası kaynaklarına göre yaşam standardı en yüksek Latin Amerika ülkelerinden biridir.

Enflasyon oranı ve işsizlik oranlarında meydana gelen değişimler dış ticareti bazı Latin Amerika ülkeleri için olumsuz yönde etkilemektedir. Latin Amerika’nın tarihi gelişiminde nispeten yüksek enflasyon oranları, gösterge enflasyon oranına göre ayarlanmaktadır. Ancak hedefin üzerindeki sapmalar bu ülkelerde performans endeksini cezalandırmaktadır. Standart para politikası modellerinde enflasyon hedeflemesi refah açısından optimaldir (% 5). Ancak farklı piyasa yapılarıyla karakterize olan pazarlara sahip olan Latin Amerika ülkelerinde hedeften sapmalar için zero target (sıfır hedef) standardın altında kalmaktadır. İşgücü piyasasındaki gelişmeler bir ülkenin ekonomik performansının değerlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Latin Amerika ülkelerinde işsizlik için alınan tedbirler önemli derecede farklılık gösterse de ele alınan dönem için düşük ekonomik büyüme, yüksek enflasyon, hükümetlerin kısıtlı mali imkanları ve yüksek borçluluk oranları ortak özellikleridir. En önemli sorun bölgede istihdamın kalitesi ve elde edilen gelirin yetersiz olmasıdır.

Kişi başına düşen gelirin dış ticaret üzerine etkisi ele alınan dönemde Şili ve Bolivya hariç pozitiftir. Şili en zengin beş Latin Amerika ülkesinden biri olsa da analiz sonuçları aksini ifade etmektedir. Bolivya ise kişi başına düşen geliri en düşük Latin Amerika ülkelerinden biri olarak sayısal verileri destekleyen bir sonuç vermiştir.

Bölge ülkeleri ile yapılan uluslararası değiş-tokuşlar kapsayıcı ya da karmaşık değildir. Son 30 yılda Latin Amerika ülkeleri ürettikleri ve ihraç ettikleri ürünler açısından çok az çeşitlilik göstermektedir. Meksika dışında Latin Amerika ülkelerinde ‘erken sanayisizleşme’ kişi başına düşen gelir yeterince artmadığından imalat sektörünün ekonomi ve işgücü içerisindeki yüzdesi de düşmektedir. Bu nedenle bu ülkelere yapılan ihracat daha az üretken ve daha az teknolojik endüstriden gelmektedir. Bunlar madencilik, tarım ve hammaddedir. Balık, taze meyve, şarap ihracatını önemli ölçüde geliştiren Şili bile maden ve mineral ihracatından vazgeçememiştir.

Bu nedenle ileride yapılacak analizler için Latin Amerika ülkelerinde tarım sektörünün ticaret hacmi içerisindeki payı dikkate alınabilir. Başta Meksika olmak üzere 1992 yılından beri pek çok Latin Amerika ülkesinde tarifeler, ithalat lisanslarına bağlı olarak yapılmaktadır. Tarımsal ürünler hala yüksek tarife oranları ve tarife-dışı engellere maruz kalmaktadır.

Ayrıca yükselen piyasalar olarak kabul edilen Latin Amerika ülkeleri için ticari bütünleşme ve serbestleşme yolunda sanayileşmiş ülkelerin ticari açıklık oranlarına kıyasla hala kat edilmesi gereken bir mesafe vardır. Latin Amerika bölgesindeki her bir ülke ekonomik ve ticari açıdan farklı konumlarda olsalar dahi ticari serbestleşme ile bütünleşme hâlâ bir sorundur ve bu konuda yapılan çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arespa, M. (2015). Macroeconomic volatility and international integration. *Bulletin of Economic Research*, October 2015, 393-410.
- Beaton, K., Cebotari, A., Ding, X. & Komaromi, A. (2017). Trade integration in Latin America: A network perspective. *International Monetary Fund Working Paper*, WP/17/148.
- Calvo, G., Leider L. & Reinhart C. (1992). Capital inflows and real exchange rate appreciation. *IMF Working Paper*, 94/62.
- Curran-L. & Zignago S. (2013). Regional integration of trade in South America: how far has it progressed and in which sectors?. *The International Trade Journal*, 27(1): 3-35.
- El Dahrawy Sánchez-Albornoz, A & Timini, J (2019). The impact of China on Latin America: trade and foreign direct investment channels, *Economic Bulletin*, June, No 14.
- El Dahrawy Sánchez-Albornoz, A & Timini, J (2021). Trade agreements and Latin American trade (creation and diversion) and welfare. *World Econ.* 44: (2004–2040), <https://doi.org/10.1111/twec.13126>.
- Edwards, S. (1994). International monetary fund, policies for growth: The Latin American experience: *Proceedings*, Chapter 7, Mangaratiba, Rio de Janeiro, Brazil, March 16-19, <https://doi.org/10.5089/9781557755179.071>.
- Flores-Marcias, G. A. & Kreps, S. E. (2013). The foreign policy consequences of trade: China's Commercial Relations with Africa and Latin America, 1992–2006. *The Journal of Politics*, 75(2): 357-371.
- Mulder, N, Saez, S, Camino, C. & Finot, A.(2007). Trade in services in Latin America and the Caribbean: An analysis of the recent trends, *ECLAC-CEPAL, Comercio Internacional, Serie 84*.
- Narins. T. P. (2018) Chinese trade in Latin America compared to the European Union and the United States: The case of technology-intensive exportsç *The Professional Geographer*, 70(2): 219-229, doi: 10.1080/00330124.2017.1347797.
- Nowak, W. (2014). Sino-European trade competition in Latin America and the Caribbean, *Chinese Business Review*, 13(9).
- Pöstenyi, A. (2016). Analysis of foreign trade of the 6 largest Latin American Countries using gravity model, published PhD Thesis, University of Debrecen, Supervisor: Dr. Erdley Laszlo, https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/232881/Postenyi_Andrea_T_eziszfuzet_ENG_pub_titkositott.pdf?sequence=3&isAllowed=y.
- Pesaran H. M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Working Paper No:0435*. University of Cambridge. 1-39.
- Pesaran, H. M. (2006). Estimation and inference in large heterogeneous panels with a multifactor error structure. *Econometrica*, 74(4): 967-1012.
- Pesaran H. M. & Yamagata T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*. 142: 50-93.
- Westerlund, J. (2008). Panel cointegration tests of the fisher effect. *Journal of Applied Econometrics*, 23, 193-233.
- World Bank, Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators#> (12.09.2023).

Yıldırım, A. & Gökalp, M. F. (2016). Institutions and economic performance: A review on the developing countries. *Procedia Economics and Finance*, 347-359.

EXTENDED ABSTRACT

To understand globalization's impact on Latin American economies, it's crucial to study trade dynamics. While some countries are rapidly developing, research on trade integration and its effects on macroeconomic indicators is limited. Utilizing dynamic panel data analysis can help incorporate the integration process and differentiate methodologically. This study aims to identify the macroeconomic components of trade for Latin American countries. It is an empirical study that tests theories, focusing on countries that do not yet have valid free trade agreements with each other or with other country groups.

In this study, panel data analysis was used to enable comparisons between different countries. To consider the impact of time, a non-stationary panel data analysis method was chosen. The models and variables used in previous studies on CIS countries by Bakhodirovna et al. (2022) and on Iran by Yousefvand et al. (2017) served as the basis for this study, with a focus on Latin American countries including Bolivia, Brazil, Dominican Republic, Colombia, Costa Rica, Mexico, Paraguay, Peru, Chile, and Uruguay.

Based on long-term coefficient estimates, the real interest rate exerts a negative impact on foreign trade in Chile. In contrast, variations in the real interest rate in Brazil (0.161), Mexico (0.134), Uruguay (0.176), and Colombia (0.023) positively influence total foreign trade during the corresponding period. Inflation rates have a detrimental effect on foreign trade in Chile, Uruguay, Paraguay, Mexico, and Bolivia, contrary to group estimates. Unemployment rates adversely impact foreign trade in six countries, with the exception of Chile, Uruguay, Peru, and the Dominican Republic. Per capita GDP demonstrates a negative impact for Bolivia and Chile exclusively during the period under analysis. As anticipated, economic growth exhibits a positive relationship with foreign trade, unlike other macroeconomic indicators.

In this context, Peru contributes the most to foreign trade among the countries studied, unlike other macroeconomic indicators. Although Latin America is not a free trade area, the country most integrated into regional and global trade is economically determined by the exchange rate, which is the most effective economic indicator determining foreign trade. As expected, the official exchange rate is strongest in Mexico and Chile. The impact of per capita income on foreign trade during the period considered is positive except for Chile and Bolivia.

Despite being one of the richest five Latin American countries, the analysis results indicate otherwise for Chile. Bolivia, on the other hand, provides a numerical result supporting it as one of the lowest per capita income countries in Latin America. For future analyses, the share of the agricultural sector in trade volume in Latin American countries could be considered. Since 1992, tariffs have been imposed on many Latin American countries, primarily including Mexico, depending on import licenses. Agricultural products still face high tariff rates and non-tariff barriers..

Moreover, for Latin American countries classified as emerging markets, there is still a significant gap to bridge in terms of commercial integration and liberalization compared to the openness rates of developed countries. Although each country in the Latin American region is in a different economic and trade position, commercial liberalization and integration continue to be a challenge, requiring ongoing research in this area.